

ИРИНА КЪОСЕВА
РЕТРОКРИМИНАЛИСТИКА
ИЛИ УСМИВКИТЕ НА ИРЖИ
МАРЕК

chitanka.info

Може би беглите биографични сведения за Иржи Марек, чиято книга читателите на библиотека „Галактика“ вече държат в ръцете си, ще предизвикат удивление: какво ли е накарало видния чешки деятел на културата (той е бил редактор на в. „Руде право“ и директор на Чешката кинематография, като писател е награждаван с държавни награди, а в момента е доцент по чешка литература) да се захване със стъкмвяването на криминални истории?

Готовите шаблони на подобен читателски или критически подход не вършат работа не само по отношение на разказите на Иржи Марек, те са неисторични и недialeктични, а това значи непригодни за културно-художествена оценка на криминалния жанр като цяло. Те игнорират сложното му историческо развитие и нееднородността на художествените стойности, които той обхваща. Бащата на жанра — Едгар Алън По — създава класическия жанров образец — новела, описваща разкриването на едно престъпление, която заедно с това е своеобразна логическа задача пред читателя. Ако щрихираме най-общо развоя на криминалната литература, може да се каже, че от този жанров модел той тръгва в две противоположни посоки. Едната от тях се характеризира с тенденцията жанрът да укрепи границите си, да запази своята чистота — тук литературното отразяване — преобразяване — на света все повече отстъпва място на ребуса-главоблъсканица. Ситуациите, героите, типовете сюжетно развитие все по-малко се отнасят към значимото и вероятното в живота, те застрашително клонят да се превърнат в модели, фигури и условни знаци на „чистата“ загадка.

Втората посока на жанровото развитие е своеобразно разкрепостяване на криминалната литература; отпадат различните жанрови ограничения, които иначе диктуват схематизъм при художественото отразяване на живота. Преследването и разкриването на престъплението не са вече „окончателната инстанция“ на творбата, прочутият „съспенс“ (напрежение), заради който се строи сложната сюжетна плетеница и заради който трябва непрекъснато да се мамят очакванията на читателя, вече не е задължителен — а това позволява сюжетът и героите да се изградят по нешаблонен начин, така че да отразяват многообразието и нешаблонността на реалните случки и характери. Литературата на загадката и преследването се превръща в литература, носеща дълбока концепция за света и човека на

определена епоха, без това да елиминира развлекателното и забавното в нея.

Чешката криминална литература има свои оригинални традиции. С прочутите си „Разкази от единия джоб“ и „Разкази от другия джоб“ (въпреки спорната им принадлежност към жанра) Карел Чапек разчупва романтично-сензационната схема „престъпление — преследване“, като безцеремонно помества своите герои в най-баналното ежедневие. Това е само път към значително по-дълбока художествена задача — преосмисляне ролята на ежедневието, мястото му между „високите“ ценности и митове на човешкото поведение и мислене, — незабележимото и всекидневното добиват неочаквана нравствена значимост.

Малко е да се каже, че Иржи Марек твори в руслото на Чапеквата традиция. Без да престава да бъде оригинален талант, той просто сякаш продължава да пише оттам, откъдето Чапек е спрял. Марек винаги гледа да превърне мрачното и удивителното в нещо толкова обикновено и естествено, че да „събужда удивление“, а тънкият му хумор го сближава още веднъж с автора на „Разкази от единия и от другия джоб“.

Това са случки, а не разкази — заявява още със заглавието си и с началните думи на авторския предговор първият криминален сборник на Марек, — читателят трябва да знае, да е готов, че всичко ще става не както в криминалните романи, а както в живота. И това е както истина, така и хитра уловка, защото „Паноптикум на стари криминални случки“ е най-малко от всичко сборник документални очерци. Стремещът към жизнена достоверност неочаквано поражда своята противоположност — един сложен художествен свят, в който зад многото „случайности“ всичко е удивително неслучайно, свързано и закономерно. Неговата художественост се изгражда върху непрекъснатия конфликт на две стилно-естетически системи — от една страна, естетиката на загадката и романтично-напрегнатото действие, а друга — естетиката на многоликото ежедневие, която пародира жанровия шаблон.

От пръв поглед се забелязва, че в „Паноптикум на стари криминални случки“ каноните на „загадката“ и „логическата задача“ не са спазени — класическият криминален сюжет е преобърнат с главата надолу, историята на разследването и разкриването на едно

престъпление е обраснала с толкова много странични случки и събития, че почти се изгубва между тях. За Марек не е достатъчно да разкаже как детективът разследва престъплението през служебно време, той ще разкаже и за това, как господин Боуше си е извоювал правото да не плаща грога си в своя локал или за проблемите на съветника Вацатко с неговия син. Случката престава да бъде просто сюжетен ход, тя винаги е лично преживяване на някой от героите. Така дори и когато трябва да осведоми читателя за фактите около престъплението, да му даде „условието на задачата“, Марек няма да избере лаконичен и обективен осведомителен тон — той ще остави това да бъде разказано от някой полицаи, който си уплита думите от страхопочитание пред началството. Във всяка реплика и всяка реакция на героите с неочаквана пълнота се отразява един характер и една съдба; думите и постъпките са вече зародиш на нови сюжетни линии. Вместо сложното, но целеустремено разкриване на престъплението разказите на Марек предлагат едно кълбо от преплетени истории, всяка от които е еднакво ценна и интересна за повествованието и които все пак по удивителен начин се кръстосват в точката на развръзката. Няма го прочутото съревнование между детектив и читател, защото (това е почти жанрова ерес!) читателят често пъти се е досетил за отговора на загадката.

Преминавайки жанровите ограничения в своя стремеж да бъде правдиво отражение на живота, книгата на Марек „иска да покаже как бавно и трудно (и често пъти само с помощта на случайността) на света се ражда справедливостта“. Случайност и справедливост — в разказите на Марек това са централни понятия, чийто смислово-емоционален обем далеч надхвърля привичния им смисъл. В „Паноптикум на стари криминални случки“ случайността е пресечната точка на човешките привички, постъпки, ежедневни случки — някаква особена художествена закономерност ги кара да се привличат и кръстосват. Престъплението се връзва и разтърсва установения ред на живота — но не с фаталното и ужасното, което носи в себе си. Следи остават там, където то неминуемо нарушава дребните навици на хората. То винаги се пресича с твърдо установените схеми на живота и с нещо незабележимо и мъничко ги нарушава, а това непременно прави на някого впечатление — трудно се забравя, че нечия печка е горяла през средата на август или пък че някой те е замерял с обувки

от прозорчето на луксозна лимузина. По този начин в художествената концепция на Иржи Марек случайността, която ще разкрие истината, е неизменна неизбежност — учуденото ежедневие винаги ще отхвърля необичайното и отличаващото се — и точно извънслужебното нерегламентирано общуване между хората ще разкрие загадката.

Понятието „справедливост“ е другата концептуална точка на книгата, то е още по-многопластово и разнолико. Справедливостта в „Паноптикума“ — това е на пръв поглед възстановяването на привичния ред. Смешните чичковци, непохватните детективи с помощта на случайността разкриват престъплението, престъпникът ще бъде наказан от някой сантиментален съдебен съветник, справедливостта ще възтържествува и животът ще се върне в установените релси. Но именно стремежът за справедлива и вярна оценка на „доброто старо време“ с утъпканите му ежедневни коловози е другото, по-дълбоко и по-трудно забележимо измерение на справедливостта. Двойна е перспективата, от която Марек наблюдава и оценява онези (днес вече полумитични) начални години на века. Привидно се приема модният в наши дни „ретропоглед“ към онези времена, търси се милото и смешното в този свят. С иронична бързина разказвачът ще приема за свои или ще се дистанцира от ценностите, митовете и привичките на епохата, за него всички герои са сякаш близки познати — никак не е трудно да проникне в техните мисли, а после да огледа смешните им бомбета или намазаните с восък мустаци. Всъщност неусетно се воюва с ретрошаблона на съвременния читател, със снизходителното му чувство за превъзходство над „онези идилични времена“. Героите на Марек, без да са претоварени с някаква психологическа плътност, са носители на нещо удивително човечно, някаква жизнена приобщеност към всекидневието и служенето на правдата. Това е нравствена хармония, която не се побира в представите ни за затворения свят на галантната патриархалност.

Но най-дълбокото в Мареквата художествена концепция за справедливостта е неуловимото внушение за социална статичност и безпомощност на симпатичния идиличен свят — драмата на престъплението, деформацията на човешкото понякога хвърлят невидима трагична сянка върху идилията между детективи и престъпници. В края на последния от сборника разказ „Справедливост“ с жестока решителност писателят изкарва този скрит

трагизъм и безперспективност в центъра на своето внимание. „Но кой може да каже кое е правилно? Кой знае какво е добро и какво лошо?“ Идиличният, твърдо установен ред изведнъж е сринат с този въпрос — не винаги добрите чичковци могат да накажат престъпника, нито пък животът ще се връща всеки път в утъпканите си коловози; всичко може да предвиди „доброто старо време“ освен собственото си бъдеще — онова катастрофално сгромолясване на милата патриархалност, наречено война. Така неочаквано е въведена съвсем непривична за криминалния жанр историческа перспектива, която разширява неимоверно идейно-емоционалния обсег на книгата.

Разказите на Иржи Марек не трябва да се четат нито като чисто криминално четиво, нито като документални очерци, нито като разкази от ежедневието на стара Прага — те трябва да се възприемат в концептуалната синтетичност на идейно-емоционалните си съставки. Защото именно сблъскването между престъпление и ежедневие, между ужасно и смешно, патриархално и трагично прави разказите от „Паноптикум на стари криминални случки“ художествено постижение не само на чешката, но и на европейската проза.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.